

بررسی نقش واسطه‌ای رابطه والد - فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران*

♦ محمدباقر حاجی‌سلطانی^۱ ♦ دکتر لیلا خواجه‌پور^۲ ♦ دکتر عماد یوسفی^۳

چکیده:

پژوهش حاضر باهدف بررسی نقش واسطه‌ای رابطه والد- فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران انجام شده است. هدف پژوهش کاربردی و روش انجام آن توصیفی- همبستگی مبتنی بر معادلات ساختاری بود. جامعه آماری پژوهش را نوجوانان تک‌والد ۱۲ تا ۱۵ ساله مشغول به تحصیل در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول شهر تهران که تنها با یکی از والدین خود پدر یا مادر زندگی می‌کردند، تشکیل می‌دادند. برای تعیین حجم نمونه براساس روش کوکران، تعداد ۳۴۲ دانش‌آموز از طریق نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه مسئولیت‌پذیری کردلو (۱۳۹۳)، پرسشنامه سازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی (AISS) و پرسشنامه کیفیت رابطه ولی- فرزندی (PCRS) استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق مدل‌یابی ساختاری با نرم‌افزار Amos24 انجام پذیرفته است. نتایج نشان داد که میانجی کیفیت رابطه والد و فرزندی رابطه منفی میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان در هر دو گروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر ایفا می‌کند. می‌توان نتیجه گرفت که تجربه‌های اولیه روابط در خانواده بر چگونگی روابط بعدی فرد تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین ایجاد رابطه صمیمی بین والد و فرزند عامل مهمی در رشد و تحول افراد نوجوان به‌ویژه در نوجوانان تک‌والد با نیازهای خاص است.

کلید واژگان: رابطه والد - فرزندی، مسئولیت‌پذیری، سازگاری، نوجوانان تک‌والد

◎ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۶

◎ تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۲۷

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول است.

۱. دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.
E-mail: mohammadbagher.hajisoltani@gmail.com
۲. نویسنده مسئول: استادیار گروه روانشناسی و علوم تربیتی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.
E-mail: khajepoor24@gmail.com
۳. استادیار گروه روانشناسی و علوم تربیتی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.
E-mail: emad.yousefi30@gmail.com

مقدمه

نوجوانی دورهٔ ایجاد تغییرات جسمانی، شناختی، اجتماعی - عاطفی و محیطی برای افراد است و با افزایش توانایی در تفکر، آغاز بلوغ و تغییر در روابط با خانواده، دوستان، مدرسه و اجتماع، انتظارات همسالان، خانواده و جامعه، نقشهای خانوادگی، مسئولیتهای، تلاش برای کسب نقشهای اجتماعی جدید و مدیریت تکالیف زندگی بدون وابستگی بیش از حد به افراد دیگر همراه است (کاسیو^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). بسیاری از تغییرات مهم در نوجوانی (۱۲ تا ۱۵ سالگی) رخ می‌دهد (بروان^۲ و همکاران، ۱۹۹۳) و این امر زمانی اهمیت ویژه می‌یابد که این افراد، عضوی از خانواده‌های تک‌والدی^۳ باشند (دلپا و کراسنی^۴، ۲۰۱۸). خانواده تک‌والدینی از شرایط خاص خانوادگی است که به دلایل مختلفی مانند طلاق، مرگ و...، تک‌سرپرست یا تک‌والد می‌شوند که در جوامع امروزی روبه گسترش است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۲). اگر یکی از والدین در خانواده حضور نداشته باشد، آثاری بسیار زیانبار و عمیق بر ذهن و روان نوجوان باقی می‌گذارد. چنین شرایطی نوجوان را گرفتار زندگی ناخواسته‌ای می‌کند که خیلی زود یأس و استرس و بسیاری از آسیبهای اجتماعی را تجربه خواهد کرد و این امر بر عملکرد تحصیلی، سازگاری، عزت نفس و موقعیتهای اجتماعی آینده آنها اثرات منفی پایدار و دامنه‌داری خواهد گذاشت (عزیزی و صداقت، ۱۳۹۹). در این میان یکی از ملاکهای نوجوان رشد یافته، میزان سازگاری او با دیگران است. این دیگران شامل افراد خانواده، معلمان، دوستان، بستگان و محیط اطراف است (گنجی، ۱۴۰۰). سازگاری^۵ فرایندی روان‌شناختی است که براساس آن فرد با تمایلات و چالشهای زندگی مقابله یا آنها را کنترل و مدیریت می‌کند (یانگ و رابینسون^۶، ۲۰۱۸). سازگاری، رابطه‌ای است که میان فرد و محیط او برقرار می‌شود و به فرد امکان می‌دهد تا به نیازها و انگیزه‌های خود پاسخ مناسب دهد. سازگاری عاملی مهم برای زندگی شاد در جامعه است و به فرد کمک می‌کند تا تکانه‌ها را به روشهای قابل قبولی حل کند. فرد زمانی از سازگاری بهره‌مند است که بتواند میان خود و محیط اجتماعی‌اش رابطه‌ای سالم برقرار و انگیزه‌های خود را ارضا کند، در غیر این صورت، فردی ناسازگار قلمداد می‌شود (کومار^۷ و همکاران، ۲۰۱۳). دوران بلوغ به دلیل تغییرات بسیار از نظر ابعاد جسمانی، روانی و اجتماعی، دشوارترین مرحله از نظر سازگاری است و بسیاری از ناسازگاریها ممکن است در دوره نوجوانی رخ دهد (ویجایاکومار^۸ و همکاران، ۲۰۱۸). از موضوعاتی که در دوران نوجوانی اهمیت بیشتری می‌یابد، مسئولیت‌پذیری است، زیرا افراد در دوره نوجوانی تمایل بیشتری به استقلال پیدا می‌کنند و در زمینه‌های گوناگون تحصیلی،

1. Cossio
2. Brown
3. Single-parent family
4. Delia & Krasny
5. Adaptability
6. Yang & Robinson
7. Kumar
8. Vijayakumar

شغلی و روابط با دوستان و اطرافیان تصمیماتی را می‌گیرند که می‌تواند بر سازگاری آنان تاثیر گذار باشد. هرچقدر نوجوانان مسئولیت‌پذیری شخصی بیشتری داشته باشند، انتخابها و تصمیماتی پخته‌تر نیز خواهند داشت (مرگلر و شیلد^۱، ۲۰۱۶).

سازه مسئولیت‌پذیری^۲ به معنای احساس تسلط و کنترل درونی خود و تلاش برای یادگیری و استفاده از مهارت‌های مقابله‌ای به صورت آگاهانه است (خان^۳ و همکاران، ۲۰۲۰). مسئولیت‌پذیری یک الزام و تعهد درونی فرد است برای انجام دادن مطلوب فعالیتهایی که به عهده‌اش گذاشته شده است (جاگر و فیفکا^۴، ۲۰۲۰). با توجه به اینکه مسئولیت‌پذیری و سازگاری رابطه‌ای مستقیم با یکدیگر دارند، می‌توان گفت که افراد با مسئولیت‌پذیری پایین، انعطاف و ادراکی ضعیف از کنترل‌پذیری محیط دارند و توانایی ارزیابی موقعیتهای مختلف را ندارند. آنها جهان را در صورتی قابل کنترل می‌دانند که بدون تغییر و کاملاً قابل پیش‌بینی باشد. این افراد توانایی اندکی در پذیرش شرایط پیش‌بینی نشده دارند و در اغلب مواقع مسئولیت اعمالشان را به عهده نمی‌گیرند، به این دلیل که از شناخت اجتماعی ضعیفی برخوردارند. همچنین عقیده دارند که مسئله پیش‌آمده تحت کنترل آنها نبوده و مسئولیت رفتارشان را بر عهده نمی‌گیرند (غیاث‌آبادی فراهانی و جعفری‌هرندی، ۱۳۹۹)، بنابراین برخورداری از حس مسئولیت‌پذیری به مثابه یک سرمایه‌آرزشمند حیاتی از مهم‌ترین عوامل پیشرفت و شکوفایی استعدادها، تواناییها و خلاقیتها به‌شمار می‌رود و عامل مهم پیشرفت تحصیلی، جامعه‌پذیری و سازگاری به‌شمار می‌آید، زیرا آینده نیازمند انسانهایی با مسئولیت‌پذیری بیشتر است که توانایی انتخاب داشته باشند (اورت^۵، ۲۰۲۰). پژوهشها نشان دادند که سازگاری نوجوان به شدت تحت تأثیر ماهیت رابطه والد - فرزندی، به ویژه میزان گرما و نزدیکی موجود در رابطه والدینی است (اولیویا و آرانز^۶، ۲۰۰۵).

رابطه والد - فرزندی^۷ متشکل از ترکیبی از رفتارها، احساسات و انتظاراتی است که منحصر به پدر و مادر خاص و یک کودک خاص است که باعث تعامل قوی بین والدین و کودک می‌شود و به‌طور قابل توجهی به درک و پذیرش متقابل بین والدین و فرزند کمک می‌کند (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۴). در گذشته این توجه بیشتر روی تأثیر والدین بر کودکان متمرکز بوده است، اما امروزه روابط والد - فرزند به صورت «دوسویه» شناخته می‌شود. زمانی که از رابطه والدین و فرزندان صحبت می‌شود، منظور رابطه‌ای است متقابل و دوجانبه که در آن والدین، انتظارات و احساسات فرزند و نیازهای او را درک می‌کنند و مورد توجه قرار می‌دهند. به بیان دیگر بین والدین به عنوان «پیام‌دهنده» و فرزند یا فرزندان به منزله «پیام‌گیرنده» مبادله‌ی پیام به‌طور صحیح و صریح انجام می‌شود (شریعت‌باقری و نیک‌پور، ۱۳۹۷). درواقع،

1. Mergler & Shield
2. Responsibility
3. Khan
4. Jäger & Fifka
5. Everett
6. Olivia & Arranz
7. Parent-child relationship

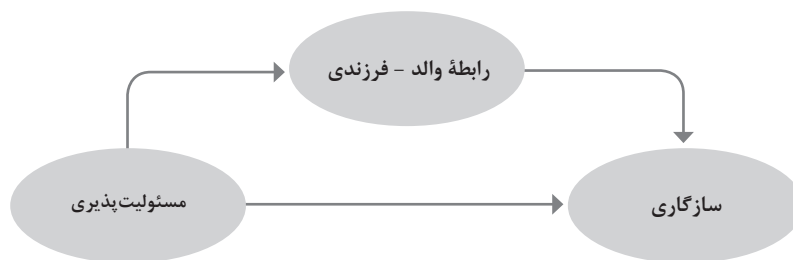
رابطه والد- فرزند یک رابطه حیاتی به‌ویژه در ایجاد احساس امنیت و عشق در فرزند است که دربردارنده ترکیبی از رفتارها، احساسات و انتظارات منحصر به فرد هر والد و فرزندی است که در رشد انواع مهارت‌ها، ارزشها و سازگاری فرزند کمک می‌کند. همچنین این ارتباط منجر به ایجاد پندارهای اولیه مثبت و منفی می‌شود که رفتار کودک را در بزرگسالی تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (رودیگر^۱ و همکاران، ۲۰۱۸). والدین همدل، مراقبت‌های حساس و هماهنگ‌تر به فرزندان خود ارائه می‌دهند که به روابط سالم والد- کودک (کوچانسکا^۲، ۱۹۹۷) و رشد اجتماعی- عاطفی کودکان (آبراهام^۳ و همکاران، ۲۰۱۸) می‌انجامد.

والدین باید با نیازهای گوناگون فرزندان خود در دوران نوجوانی و در مرحله رشد کنار بیایند (کامرون^۴ و همکاران، ۲۰۲۰). اگرچه همسالان نقشی مهم را در اجتماعی‌شدن ایفا می‌کنند، اما خانواده هنوز منبعی مهم از لحاظ حمایت و آموزش است. خانواده از محوری‌ترین محیط‌های تربیتی است که در حفظ سلامت روانی، اجتماعی و جسمانی فرزندان نقشی مؤثر دارد. علاوه بر این والدین از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر سازگاری و مسئولیت‌پذیری کودکان و نوجوانان‌اند (خوارگوئیزار^۵ و همکاران، ۲۰۱۸). در ضمن با توجه به اینکه تحول شخصیت فرزندان به‌شدت تحت تأثیر والدین است، غیبت یکی از والدین یا هردو، اثری نامطلوب بر تحول آنها خواهد گذاشت و آنها را مستعد بیماری روانی یا مشکلات رفتاری بعدی خواهد کرد (اندروز^۶ و همکاران، ۲۰۲۰). در نتیجه فرزندان که گسسته‌شدن خانواده‌شان را تجربه می‌کنند، دچار پریشانی، افسردگی، اضطراب، تنهایی، عدم مهارگری، بدبینی و عدم اعتماد، مشکلات رفتاری عاطفی، حرمت خود پایین، و روابط میان- فردی محدودتر می‌شوند و اثرات آن تا سالهای طولانی باقی می‌ماند (عزیزی و صداقت، ۱۳۹۹). شواهد پژوهشی نیز نشان می‌دهد که تنش و حوادث نامطلوب زندگی از جمله نبود یکی از والدین ممکن است به‌زیستی روانی کل اعضای خانواده، از جمله نوجوانان را تحت تأثیر قرار دهد و آن را مختل کند (سگستر و میلر^۷، ۲۰۰۴). این تعارضات اگر بیش از حد باشد، برای به‌زیستی و انطباق‌یابی روانی- اجتماعی و سازگاری نوجوانان خطر محسوب می‌شود (گوئیس و پالما^۸، ۲۰۲۱).

به‌طور کلی، اهمیت سازگاری نوجوانان برای پیشرفت اجتماعی و موفقیت و احساس رضایت در جامعه، در گرو مسئولیت‌پذیری است که این در مورد نوجوانان خانواده‌های تک‌والد که درکی متفاوت نسبت به مشکلات جسمانی و آشفتگی روانی و اجتماعی و رفتاری دارند، دوچندان می‌شود. افزون بر این، نوجوانان تک‌والد با توجه به ویژگیهای شخصیتی و عاطفی و تجربه متفاوت روابط خانوادگی، همواره با برخی مشکلات سازگاری مواجه‌اند که نیازمند سبب‌شناسی دقیق ویژگیهای روانی آنان است. از این‌رو

1. Roediger
2. Kuchanska
3. Abraham
4. Cameron
5. Jaureguizar
6. Andrews
7. Segerstrom & Miller
8. Goisis & Palma

تلاش شده است که با انجام چنین پژوهشی، در زمینه ویژگیهای روان‌شناختی نوجوانان تک‌والد، آگاهی و شناخت نسبی به‌دست آید. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که آیا رابطه والد - فرزندی نقشی واسطه‌ای را میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری نوجوانان تک‌والد ایفا می‌کند؟

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

روش

روش پژوهش باتوجه به ماهیت موضوع مطالعه توصیفی از نوع همبستگی، مبتنی بر معادلات ساختاری بود. جامعه آماری پژوهش را همه نوجوان تک‌والد ۱۲ تا ۱۵ ساله، مشغول به تحصیل در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ شهر تهران، تشکیل می‌دادند. برای تعیین حجم نمونه براساس روش کوکران، ۳۴۲ دانش‌آموز از طریق نمونه‌گیری دردسترس انتخاب شدند. برای اجرای پژوهش، با همکاری و راهنمایی مشاوران مستقر در ادارات آموزش و پرورش و مدارس دوره متوسطه اول پسرانه و دخترانه مناطق ۵ و ۲۲ شهر تهران، دانش‌آموزانی در پژوهش شرکت داده شدند که به دلایل گوناگون مانند فوت، طلاق، مهاجرت و غیره، از حضور یکی از والدین خود در زندگی محروم بودند. به این منظور با همکاری مسئولان و مشاوران حاضر در مدارس، نمونه‌های پژوهش براساس ملاکهای ورود به پژوهش شامل تک‌والد بودن نوجوان، نداشتن مشکل انضباطی، عدم مراجعه به جلسات مشاوره مدارس یا مراکز مشاوره‌درمانی، عدم ناهنجاریهای اجتماعی و رضایت آگاهانه به مشارکت در طرح پژوهش، انتخاب شدند. علاوه بر این، ملاکهای خروج نیز عبارت بودند از: نوجوانانی که به‌طور مشترک هم با والد پدر و هم با والد مادر زندگی می‌کردند یا علاوه بر والد پدر یا والد مادر، کسانی از بستگان مانند پدربزرگ، مادربزرگ و ... نیز سرپرستی آنان را عهده‌دار بودند یا نوجوانانی که به ادامه همکاری تمایل نداشتند. در مرحله اول، با نوجوانان گفتگو شد تا از رعایت ملاکها اطمینان حاصل شود و همچنین انگیزه نوجوانان برای شرکت در پژوهش تقویت شود، سپس پرسشنامه‌ها تکمیل شدند. شایان ذکر است برای به‌دست آوردن حجم نمونه کافی و رعایت ملاکهای ورود و خروج، دو منطقه از شهر تهران انتخاب شد. همچنین ملاحظات اخلاقی اعم از آگاه بودن شرکت‌کنندگان از روند پژوهش و جلب رضایت آنان برای شرکت در مطالعه و محرمانه ماندن اطلاعات شرکت‌کنندگان نیز در پژوهش رعایت شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و برازش مدل با به‌کارگیری روش مدل‌یابی معادلات ساختاری و نرم‌افزار Amos24 انجام پذیرفت.

● ابزارهای پژوهش

۱. پرسشنامه مسئولیت‌پذیری کردلو (۱۳۹۳): برای سنجش مسئولیت‌پذیری نوجوانان از پرسشنامه مسئولیت‌پذیری کردلو استفاده شده که به‌منظور سنجش میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در خانه و مدرسه ساخته شده است. پرسشنامه دارای پنج مقیاس، مقیاس اول فعالیت‌های دانش‌آموز در داخل و خارج از مدرسه، مقیاس دوم مسئولیت‌های دانش‌آموزان در منزل، مقیاس سوم میزان غیبت و تأخیر آزمون‌دنی و مقیاس چهارم و پنجم میزان مسئولیت‌پذیری، احساس امنیت، عزت نفس و تعلق را مورد سنجش قرار می‌دهد. این آزمون روی جامعه آماری دانش‌آموزان شهر تهران اجرا شده است که در آن ۴۷۹ دانش‌آموز دختر و پسر شهر تهران مورد آزمون قرار گرفته‌اند. روایی آزمون از طریق همبسته‌کردن سوالات ۰/۸۲ و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۹ است که نمایانگر روایی و اعتبار بالای آزمون است. پرسشنامه به شیوه لیکرت و چهارگزینه‌ای است که حداقل نمره در این آزمون ۵۶ و حداکثر نمره ۲۲۴ است و نمره بالاتر نشان‌دهنده مسئولیت‌پذیری بالاتر است. در پژوهش حاضر آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۸ به دست آمده است.

۲. پرسشنامه سازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی^۱ (AISS): این پرسشنامه را در سال ۱۹۹۳ سینه‌ها و سینگ به‌منظور سنجش سازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی طراحی و کرمی (۱۳۷۷) ترجمه و هنجاریابی کرده است. پرسشنامه دارای ۶۰ سؤال و ۳ مولفه عاطفی^۲، اجتماعی^۳ و آموزشی یا تحصیلی^۴ است که نمره‌گذاری آن به‌صورت دوگزینه‌ای (بله = ۱ و خیر = ۰) است. حداقل نمره کسب‌شده صفر و حداکثر نمره ۶۰ است و کسب نمره بالا نشانه سازگاری پایین و کسب نمره پایین نشانه سازگاری مطلوب است. پایایی پرسشنامه با استفاده از سه روش دو نیمه کردن، آزمون باز آزمون و کودر ریچاردسون به ترتیب ۰/۹۵، ۰/۹۳ و ۰/۹۴ به دست آمده است (سینه‌ها و سینگ، ۱۹۹۳). همچنین روایی محتوایی این آزمون را ۲۰ نفر از متخصصان روانشناسی تأیید کرده‌اند. هنجاریابی پرسشنامه در ایران روی دانش‌آموزان دبیرستانی انجام گرفته و ضریب اعتبار کل مقیاس با روش دو نیمه کردن ۰/۹۵، با روش باز آزمون ۰/۹۳ و روش کودر ریچاردسون ۰/۹۴ تعیین شده است (ساعتچی و همکاران، ۱۳۸۹). در پژوهش حاضر آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۵ به دست آمده است.

1. The Adjustment Inventory for school students
2. Emotional
3. Social
4. Educational

۳. پرسشنامه کیفیت رابطه ولی - فرزندی: از پرسشنامه ۲۴ سوالی رابطه والد - فرزندی^۱ (PCRS) فاین، مورلند و شوبل^۲ (۱۹۸۵) برای سنجیدن کیفیت رابطه والد - فرزندی استفاده شده که دارای دو فرم یکسان است که یکی برای سنجیدن رابطه فرزند با مادر و دیگری برای سنجیدن رابطه فرزند با پدر است. با وجود این عوامل گوناگون در فرمهای مربوط به پدر و مادر بارز شده است. زیرمؤلفه‌های پرسشنامه پدر عبارت‌اند از: احساسات مثبت^۳، درگیری و آمیختگی پدر^۴، ارتباطات^۵ و خشم^۶؛ و زیرمؤلفه‌های پرسشنامه مادر عبارت‌اند از: احساسات مثبت، تنفر/گم‌گشتگی نقش^۷، تعیین هویت^۸ و ارتباطات^۹ (ثنایی و همکاران، ۱۳۷۹). نمره‌گذاری به صورت طیف لیکرت ۷ درجه‌ای از هرگز تا خیلی زیاد است و گویه‌های ۹، ۱۳ و ۱۴ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. حد پایین نمره آزمون ۲۴ و حد بالای نمره ۱۶۸ است. نمره بالاتر نشان‌دهنده رابطه خوب و مطلوب با پدر و مادر است و نمره پایین نشان‌دهنده ارتباط کم با والدین و تعارض با والدین است. سازندگان پرسشنامه با اجرای پرسشنامه روی ۲۴۱ دانش‌آموز ضرایب آلفای ۰/۸۹ تا ۰/۹۴ برای زیرمؤلفه‌های مربوط به پدر و ۰/۶۱ تا ۰/۹۴ برای زیرمؤلفه‌های مربوط به مادر و کلی ۰/۹۶ به دست آوردند که نشان‌دهنده همسانی درونی عالی پرسشنامه است (فاین و همکاران، ۱۹۸۳). در پژوهشی که پرهیزگار (۱۳۸۱) انجام داده ضرایب پایانی محاسبه‌شده برای پرسشنامه فرم پدر برابر با ۰/۹۳ و برای فرم مادر ۰/۹۲ بوده است (ثنایی و همکاران، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضر آلفای کرونباخ رابطه با پدر ۰/۸۳ و رابطه با مادر با ۰/۸۰ به دست آمده است.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر هدف بررسی نقش واسطه‌ای کیفیت رابطه والد - فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در دوگروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر در شهر تهران است؛ متغیر تعدیل‌گر در پژوهش نوجوانانی‌اند که یا با مادر یا پدر خود زندگی می‌کنند. به همین منظور نتایج پژوهش در دو گروه مجزا بررسی شده و در بخش بحث و نتیجه‌گیری به مقایسه آنها پرداخته شده است. در این پژوهش در مجموع ۳۴۲ نوجوان حضور داشتند. دلایل جدایی والدین آزمودنیهای پژوهش

1. Parent-Child Relationship Survey (PCRS)
2. Fine, Moreland & Schwebel
3. Positive emotions
4. Father's conflict and fusion
5. Connections
6. Anger
7. Hatred / loss of role
8. Identification
9. Connections

در گروه تک‌والد مادر عبارت بود از: ۱۰۵ نفر فوت پدر، ۴۶ نفر مهاجرت پدر، ۳۶ نفر طلاق، ۳ نفر دلایل دیگر و ۱ نفر نیز مهاجرت پدر و در گروه تک‌والد پدر عبارت بود از: ۶۶ نفر فوت مادر، ۶۱ نفر طلاق، ۲۲ نفر مهاجرت مادر و ۲ نفر نیز دلایل دیگر. براساس نتایج جدول شماره ۱، ۱۹۱ نفر از آزمودنیها با مادر و ۱۵۱ نفر با پدرشان زندگی می‌کردند.

جدول ۱. توزیع فراوانی نمونه مورد مطالعه به تفکیک متغیرهای جمعیت‌شناختی

گزینه	فراوانی	فراوانی درصدی
تک‌والد مادر	پسر	۱۰۴
	دختر	۸۷
	کل	۱۹۱
تک‌والد پدر	پسر	۸۶
	دختر	۶۵
	کل	۱۵۱
تک‌والد مادر	۱۲ ساله	۴۸
	۱۳ ساله	۴۱
	۱۴ ساله	۵۱
	۱۵ ساله	۵۱
	کل	۱۹۱
تک‌والد پدر	۱۲ ساله	۳۱
	۱۳ ساله	۴۰
	۱۴ ساله	۳۹
	۱۵ ساله	۴۱
	کل	۱۵۱
مجموع		۳۴۲

جدول ۲. میانگین، انحراف استاندارد، چولگی و کشیدگی متغیرهای مدل پیشنهادی

متغیر پژوهش	تعداد نمونه	میانگین	انحراف استاندارد	چولگی		کشیدگی	
				آماره	خطای استاندارد	آماره	خطای استاندارد
تک‌والد مادر	۱۹۱	۷۹/۰۱	۶/۸۴	۰/۲۵۵	۰/۱۷۶	۰/۱۰۲	۰/۳۵۰
	۱۹۱	۱۸۲/۲۷	۲۷/۴۳	۰/۳۸۴	۰/۱۷۶	۰/۰۲۷	۰/۳۵۰
	۱۹۱	۴۴/۶۵	۳/۲۸	۰/۵۵۴	۰/۱۷۶	-۰/۶۲۲	۰/۳۵۰
تک‌والد پدر	۱۵۱	۷۸/۱۷	۵/۹۷	-۰/۱۸۶	۰/۱۹۷	-۰/۳۴۴	۰/۳۹۲
	۱۵۱	۱۸۱/۱۱	۳۴/۰۲	۰/۳۴۸	۰/۱۹۷	-۰/۴۱۳	۰/۳۹۲
	۱۵۱	۴۴/۶۴	۳/۴۱	۰/۵۸۵	۰/۱۹۷	-۰/۷۱۵	۰/۳۹۲
مجموع		۳۴۲					

جدول شماره ۲، مقدار میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. مقادیر آماره چولگی و کشیدگی از مقدار ۱، کمتر است که نشان‌دهنده رعایت پیش‌فرض نرمال بودن داده‌های پژوهش است. سپس ضرایب همبستگی پیرسون مدل بررسی شده و نتایج آن در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۳. ضرایب همبستگی پیرسون متغیرهای مدل پیشنهادی

مسئولیت‌پذیری	سازگاری	کیفیت رابطه والد - فرزندی
۱		
مسئولیت‌پذیری		
سازگاری	-۰/۱۵۴*	۱
کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۱۲۴*	-۰/۱۹۴*
۱		
مسئولیت‌پذیری		
سازگاری	۰/۱۸۳*	۱
کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۱۴۶*	-۰/۱۱۲*
۱		

جدول شماره ۳ ضرایب همبستگی میان مؤلفه‌های متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. همان طور که مشاهده می‌شود در گروه تک‌والد مادر میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری $-0/154$ ، میان مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی $-0/124$ و میان سازگاری و کیفیت رابطه والد - فرزندی $-0/194$ - رابطه منفی و معنادار است. همچنین در گروه تک‌والد پدر نیز میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری $0/182$ رابطه مثبت و معنادار و میان مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی $-0/146$ و میان سازگاری و کیفیت رابطه والد - فرزندی $0/112$ رابطه منفی و معنادار وجود دارد ($p < 0/05$).

پیش از برازش مدل، ابتدا ارزیابی نرمال بودن توزیع داده‌های تک‌متغیری، مفروضه رابطه خطی، عامل تورم واریانس^۱ و ضریب تحمل تک‌تک متغیرها و نرمالیت چندمتغیره و داده‌پرت چندمتغیره، مورد بررسی قرار گرفته است. مقدار آزمون شاپیرو ویلک برای هیچ‌یک از متغیرها معنادار نبود و نشان‌دهنده توزیع پراکندگی نرمال است. همچنین نتایج نمودار پراکنش، برقراری مفروضه رابطه خطی میان متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. مفروضه‌های خاص مدل معادلات نشان داده که ارزشهای کشیدگی و چولگی هیچیک از متغیرها از محدوده میان $+2$ و -2 خارج نشده است. از نظر کلاین^۲ (2005) شاخصهای چولگی و کشیدگی میان $+2$ و -2 بیانگر عدم انحراف چشمگیر از مفروضه منحنی نرمال است. نتایج استقلال خطاها یا استقلالها نیز که آماره متغیرهای پژوهش میان $1/5$ و $2/5$ است، نشان‌دهنده برقراری این مفروضه در پژوهش حاضر است. همچنین نتایج مفروضه‌ها نشان داد که مسئله همخطی بودن در میان متغیرهای پیش‌بین پژوهش رخ نداده است، زیرا مقادیر ضریب تحمل کمتر از $0/1$ و مقادیر عامل تورم واریانس برای هریک از متغیرهای پیش‌بین بالاتر از 10 نیست (میرز^۳ و همکاران، 2006). نرمال بودن توزیع چندمتغیری یکی دیگر از مفروضه‌های تحلیل مدلیابی معادلات ساختاری بود که از طریق بررسی شکل توزیع داده‌های «فاصله مالهالانوبیس»^۴ ارزیابی شده است. در پژوهش حاضر مقدار شاخص کشیدگی نمره‌های فاصله مالهالانوبیس برابر با $2/093$ بود که این ارزش براساس دیدگاه کلاین (2005) در محدوده ± 2 است که نشان می‌دهد ترکیب متغیر پیش‌بین در تبیین متغیرهای ملاک نرمال و بیانگر توزیع نرمال داده‌های پژوهش است.

1. Variance inflation factor (VIF)

2. Kline

3. Meyers

4. Mahalanobis distance (MD)

جدول ۴. پارامترهای مدل اندازه‌گیری پژوهش در تحلیل عاملی تأییدی

متغیرهای مکنون	متغیرهای نشانگر	بارهای عاملی غیراستاندارد B	بارهای عاملی استاندارد β	خطای استاندارد برآورد SE	مقدار آماره C.R	سطح معناداری P-value	پایایی سازه CR	روایی همگرا AVE
مسئولیت‌پذیری	امنیت	۱/۰۰۰	۰/۹۳۴				۰/۷۷	۰/۰۶
	عزت نفس	۰/۴۴۹	۰/۵۶۳	۰/۰۳۶	۱۲/۵۴۴	۰/۰۰۱		
	احساس تعلق	۲/۱۹۱	۱/۰۲۲	۰/۰۴۰	۵۴/۷۸۴	۰/۰۰۱		
	تعهد بیرونی	۰/۷۳۱	۰/۹۲۰	۰/۰۲۲	۳۳/۰۰۱	۰/۰۰۱		
	تعهد درونی	۰/۵۶۶	۰/۸۴۳	۰/۰۱۲	۴۸/۰۷۷	۰/۰۰۱		
سازگاری	سازگاری عاطفی	۱/۰۰۰	۰/۳۸۶				۰/۵۵	۰/۰۲
	سازگاری اجتماعی	-۲/۷۴۴	-۰/۸۱۶	۰/۹۹۹	-۲/۷۴۷	۰/۰۰۶		
	سازگاری آموزشی	-۳/۵۶۵	-۰/۷۹۳	۱/۲۶۳	-۲/۸۲۲	۰/۰۰۵		
کیفیت رابطه والد فرزند	احساسات مثبت	۱/۰۰۰	۰/۳۴۸				۰/۳۹	۰/۰۴
	مشارکت	۰/۶۶۲	۰/۳۳۳	۱/۵۱۰	۰/۴۳۸	۰/۶۶۱		
	ارتباطات	۲۰/۱۶۴	۰/۸۷	۱۱۴/۱۷۳	۰/۱۷۷	۰/۸۶۰		
	خشم	۳/۸۲۸	۰/۳۶۴	۵/۱۲۴	۰/۷۴۷	۰/۴۵۵		

بر اساس نتایج جدول شماره ۴، بارهای عاملی استاندارد همه نشانگرها بالاتر از ۰/۳۲ است. طبق دیدگاه تاباچینک و فیدل (۲۰۱۳)، بارهای عاملی پایین‌تر از ۰/۳۲ ضعیف به‌شمار می‌آیند و می‌توان گفت چنین نشانگرهایی از توان لازم برای سنجش متغیر مکنون خود برخوردار نیستند. بالاترین بار عاملی متعلق به نشانگر احساس تعلق در مسئولیت‌پذیری ($\beta = ۱/۰۲۲$) و پایین‌ترین بار عاملی متعلق به نشانگر مشارکت در کیفیت رابطه والد - فرزندی ($\beta = ۰/۳۳۳$) است. با استناد به نتایج جدول می‌توان گفت که همه نشانگرها از قابلیت لازم برای اندازه‌گیری متغیرهای مکنون خود برخوردارند. در ستون انتهای جدول دو شاخص برازش تحلیل عاملی، پایایی سازه و روایی همگرا آمده است که مقادیر نشان‌دهنده برازش مطلوب مدل است. در ادامه شاخصهای برازش مدل اندازه‌گیری هر یک از متغیرهای مکنون گزارش شده است.

جدول ۵. شاخصهای برازش مدل اندازه‌گیری متغیر کیفیت رابطه والد- فرزند در تحلیل عاملی تاییدی

مقیاسهای پژوهش	نسبت کای اسکوتر به درجات آزادی ^۱ (CMIN/DF)	سطح معناداری کای دو ^۲ (χ^2)	شاخص برازش هنجار شده (GFI) ^۳	ریشه میانگین مجذور خطای میانگین (RMSEA) ^۴	شاخص برازش تطبیقی (CFI) ^۵	شاخص برازش نسبی (NFI) ^۶	شاخص برازش افزایشی (IFI) ^۷
مسئولیت‌پذیری	۲/۳۵۷	۰/۰۰۱	۰/۹۹۸	۰/۰۰۱	۰/۹۰۱	۰/۹۴۲	۰/۷۵۴
سازگاری	۲/۹۵۷	۰/۰۵۲	۰/۹۹۳	۰/۰۷۶	۰/۹۹۹	۰/۹۹۸	۰/۹۹۹
کیفیت رابطه والد - فرزندی	۲/۴۳۹	۰/۰۸۷	۰/۹۹۳	۰/۰۶۵	۰/۵۸۴	۰/۶۲۲	۰/۷۳۶

نتایج شاخصهای برازش در جدول شماره ۵ برای مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که همه شاخصهای برازندگی از جمله χ^2 ($P > ۰/۰۵$)، χ^2/df ، GFI، AGFI و CFI در دامنه قابل قبول ۰/۹۰ به بالا هستند و شاخص RMSEA در دامنه مجاز ۰/۰۸ قرار دارد و نشان‌دهنده مطلوب بودن مدل اندازه‌گیری است.

جدول ۶. شاخصهای برازش مدل پیشنهادی

شاخصها	حد قابل قبول	مقادیر
نسبت کای اسکوتر به درجات آزادی (CMIN/DF)	کوچکتر از ۳	۲/۴۷۲
سطح معناداری کای دو (χ^2)	بیشتر از ۰/۰۵	۰/۰۶
شاخص نیکویی برازش (GFI)	بالتر از ۰/۹	۰/۹۱۸
ریشه میانگین مجذور خطای میانگین (RMSEA)	کوچکتر از ۰/۰۸	۰/۰۶۸
شاخص برازش تطبیقی (CFI)	بالتر از ۰/۹	۰/۹۵۴
شاخص برازش هنجار شده (NFI)	بالتر از ۰/۹	۰/۹۳۷
شاخص برازش افزایشی (IFI)	بالتر از ۰/۹	۰/۹۵۴

نتایج شاخصهای برازش در جدول شماره ۶ برای مدل پیشنهادی نشان می‌دهد که همه شاخصهای برازندگی از جمله χ^2 ($P > ۰/۰۵$)، χ^2/df ، GFI، AGFI و CFI در دامنه قابل قبول ۰/۹۰ به بالا

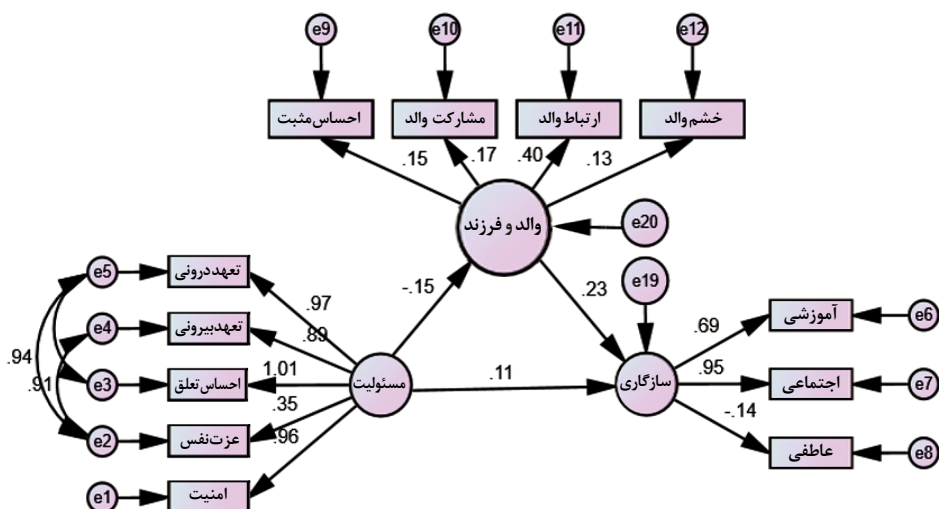
1. Chi-Square Ratio to Degrees of Freedom
2. Chi-Square p-value
3. Goodness of fit index
4. Root means square residual
5. Comparative fit index
6. Relative Fit Index
7. Incremental Fit Index

هستند و شاخص RMSEA در دامنه مجاز ۰/۰۸ قرار دارد و نشان‌دهنده مطلوب بودن مدل پیشنهادی است. به عبارت دیگر می‌توان گفت مدل با داده‌های حاصل از پژوهش برازشی مناسب دارد. نتایج مربوط به اثرات مستقیم و غیرمستقیم برای آزمون فرضیه در جدول شماره ۷ آمده است.

جدول ۷. ضرایب رگرسیون مستقیم، غیرمستقیم متغیرهای موجود در مدل

متغیرها	ضریب رگرسیونی غیراستاندارد B	ضریب رگرسیونی استاندارد Beta	خطای استاندارد برآورد S.E	مقداره آماره T	سطح معناداری P-value
مسئولیت‌پذیری - سازگاری	-۰/۱۹	-۰/۱۵	۰/۱۳	۱/۶۴۰	۰/۰۲۲
تک‌والد مادر	-۰/۱۲	-۰/۱۱	۰/۰۱۲	-۱/۸۴۵	۰/۰۲۸
کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۸۲	-۰/۲۳	۰/۹۷	-۱/۳۹۶	۰/۰۳۲

جدول شماره ۷، مجموع ضرایب مسیر مستقیم و غیرمستقیم را نشان می‌دهد. در گروه تک‌والد مادر مسیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری ($\beta = -۰/۱۰, p < ۰/۰۵$)، مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی ($\beta = -۰/۱۱, p < ۰/۰۵$) و همچنین مسیر کیفیت رابطه والد - فرزندی و سازگاری ($\beta = ۰/۲۲, p < ۰/۰۵$)، رابطه منفی و معنادار وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر میانجی نمی‌تواند رابطه میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری را پیش‌بینی کند. در ادامه شکل شماره ۲ روابط ساختاری مسئولیت‌پذیری و سازگاری را با متغیر میانجی کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان تک‌والد مادر نشان می‌دهد.

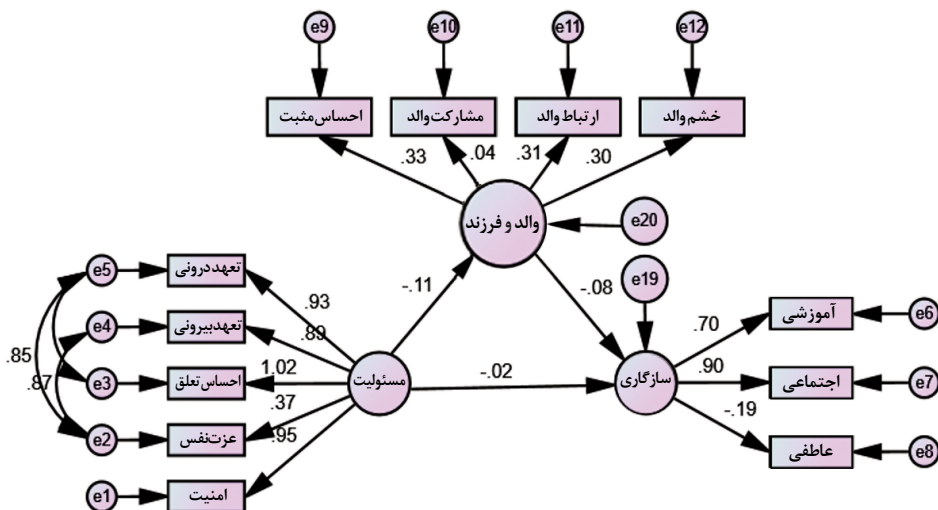

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش تک‌والد مادر

جدول ۸. ضرایب رگرسیون مستقیم، غیرمستقیم متغیرهای موجود در مدل تک‌والد پدر

متغیرها	ضریب رگرسیونی غیراستاندارد B	ضریب رگرسیونی استاندارد Beta	خطای استاندارد برآورد S.E	مقداره آماره T	سطح معناداری P-value
مسئولیت‌پذیری - سازگاری	۰/۰۳۵	۰/۰۲	۰/۰۲۳	۱/۵۰۹	۰/۰۳۱
مسئولیت‌پذیری - کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۰۱۸	-۰/۱۱	۰/۰۲۳	-۱/۷۹۱	۰/۰۲۹
کیفیت رابطه والد - فرزندی - سازگاری	-۰/۰۳۸	-۰/۰۸	۰/۰۳۹	-۱/۲۹۲	۰/۰۳۶

نتایج جدول شماره ۸ برای گروه تک‌والد پدر نیز نشان می‌دهد که مسیر مسئولیت‌پذیری و سازگاری ($\beta = ۰/۰۴, p < ۰/۰۵$) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین مسیر مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی ($\beta = -۰/۰۵, p < ۰/۰۵$) و کیفیت رابطه والد - فرزندی و سازگاری نیز ($\beta = -۰/۱۰, p < ۰/۰۵$) رابطه منفی و معنادار وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر میانجی نمی‌تواند رابطه میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری را پیش‌بینی کند. شکل شماره ۳ روابط ساختاری مسئولیت‌پذیری و سازگاری را با متغیر میانجی کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان تک‌والد پدر نشان می‌دهد.

شکل ۳. مدل مفهومی پژوهش تک‌والد پدر

بحث و نتیجه‌گیری.....

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش واسطه‌ای رابطه والد - فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران در دو گروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر صورت گرفته است. نتایج یافته‌ها نشان داد که مسیر مسئولیت‌پذیری و سازگاری در گروه تک‌والد مادر رابطه منفی و در گروه تک‌والد پدر رابطه مثبت و معنادار است که این با نتایج پژوهش معتمدی شارک و همکاران (۱۳۹۵) همسوست. در تبیین این یافته می‌توان بیان کرد که نوجوانی زمان تغییرات اجتماعی، عاطفی و هویتی است که می‌تواند سبب اختلال در زندگی روزمره نوجوانان و خانواده‌های آنها شود (اندروز^۱ و همکاران، ۲۰۲۰)؛ بنابراین هراندازه نوجوان حس مسئولیت‌پذیری بیشتری داشته باشد، بهتر با شرایط اجتماع سازگار می‌شود و متناسب با هنجارهای اجتماع حرکت می‌کند. سازگاری فرایندی کم و بیش آگاهانه است که مطابق آن موجود با محیط اجتماعی، طبیعی یا فرهنگی خود انطباق می‌یابد. این انطباق مستلزم آن است که تغییراتی در رفتار شخص پدیدآید تا به توافق و ایجاد روابط هماهنگ با محیط دست یابد (بک^۲ و همکاران، ۲۰۰۰). مسئولیت‌پذیری افراد نقشی بسزا در سازگاری، پیشرفت تحصیلی و جامعه‌پذیر شدن آنان دارد و موجب توانمندی فرد در انتخابهایش می‌شود (اورت، ۲۰۲۰). می‌توان نتیجه گرفت که مسئولیت‌پذیری با سازگاری رابطه مستقیم دارد و افراد با مسئولیت‌پذیری پایین، انعطاف و ادراکی ضعیف از کنترل‌پذیری محیط دارند و توانایی ارزیابی موقعیتهای متفاوت را ندارند. آنها جهان را در صورتی قابل کنترل می‌دانند که بدون تغییر و کاملاً قابل پیش‌بینی باشد. این افراد توانایی ضعیف در پذیرش شرایط پیش‌بینی نشده دارند و در اغلب مواقع مسئولیت اعمالشان را به عهده نمی‌گیرند، زیرا از شناخت اجتماعی ضعیفی برخوردارند. همچنین عقیده دارند که مسئله پیش آمده تحت کنترل آنها نبوده است و مسئولیت رفتارشان را به عهده نمی‌گیرند (غیاث‌آبادی، فراهانی و جعفری‌هرندی، ۱۳۹۹). در ضمن از مهم‌ترین مسئولیتهای خانواده‌های تک‌والدینی، ادغام نقش پدری و مادری است، یعنی مادر یا پدر علاوه بر نقش خود، می‌بایستی نقش والد مقابل را نیز عهده‌دار باشد و در کنار خصلتهای مادرانه یا پدرانه خود برخی از صفات و وظایف یک پدر یا مادر را در دوران نوجوانی فرزندش ایفا کند. اهمیت این موضوع به این دلیل است که فقدان پدر یا مادر غایب به خصوص در سالهای نوجوانی که شکل‌گیری شخصیت نوجوان است می‌تواند سبب عدم الگوبرداری صحیح یا همانندسازیهای رفتاری شود (معتمدی‌شارک و همکاران، ۱۳۹۵). در این حالت با گسترش ارتباطات فردی، نوجوان ممکن است با نداشتن تصور کامل و واضح از جنس مخالف در آینده با مشکلات ارتباطی مواجه شود و نوجوان نتواند آنطور که باید و شاید

1. Andrews
2. Beck

نقش جنسیت خود را به‌خوبی ایفا کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عدم حضور هر یک از والدین در محیط خانواده، تعادل آن را بر هم می‌زند و موجب تضعیف کارکرد خانواده، کاهش نظارت و مهار اجتماعی می‌شود و بزهکاری، مشکلات جسمانی، آشفتگی روانی و اجتماعی و اختلالات رفتاری در فرزندان آنها افزایش می‌یابد. در این باره، معتمدی‌شارک و همکاران (۱۳۹۵) نیز نتیجه گرفته‌اند که مشکلات رفتاری اعم از اختلال سلوک، پرخاشگری، فزون‌کنشی و بهزیستی روان‌شناختی اعم از افسردگی و اضطراب در دانش‌آموزان تک‌والدینی بیشتر از دانش‌آموزان دووالدی است. همچنین نشان دادند که کودکانی که در خانواده‌های تک‌والدینی بزرگ شده‌اند، اغلب به دلیل مشکلات متعدد در خانه، دچار مشکلات رفتاری می‌شوند و سازگاری از خود نشان نمی‌دهند. در تبیین یافته‌های تفاوت معنادار در گروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر می‌توان بیان کرد که در میان اکثر قریب به اتفاق جوامع انسانی، پدر به عنوان عنصر اصلی و محوری خانواده در طول قرون و اعصار پذیرفته شده است. مسئولیتها و تصمیم‌گیری نهایی در امور اقتصادی، آموزشی و پرورشی فرزندان همچنین مسائل اجتماعی و نظایر آن به عهده پدر است و مادر معمولاً در خانواده موجب تلطیف احساسات و عواطف فرزندان می‌شود. به عبارت دیگر، نقش مادر در پرورش عواطف مثبت در فرزند مانند مهر و محبت و نقش پدر آموزش اخلاقیات و قراردادهای اجتماعی در فرزندان است و نبود پدر یا مادر موجب ضعف در آنان می‌شود. بنابراین انتظار می‌رود نوجوانانی که با تک‌والد مادر خود زندگی می‌کنند، سازگاری مطلوب از خود نشان ندهند. در این باره، پژوهشگران معتقدند که زیان فقدان پدر در خانواده‌های تک‌والدی که زن سرپرست آن است، تنها از دست دادن درآمد مرد نیست. برای مثال پدرانی که همسرشان را طلاق می‌دهند، مادران را وای می‌دارند تا تمام بار مالی خانواده را برعهده بگیرند و در نتیجه فشار زندگی این مادران فرصت کمتری برای مراقبت از کودکان خود داشته باشند (صالحی و همکاران، ۱۳۹۲) و فرزندان آنان با چالشهای مالی و درگیریهایی ناشی از آن مواجه شوند و سازگاری آنان با اطرافیان دچار مشکلات بسیار شود.

در بخش دیگر، نتایج نشان دهنده رابطه منفی کیفیت رابطه والد - فرزند میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری است که با نتایج پژوهش عزیزی و صداقت (۱۳۹۹)، نوروزی و اسدی‌مجره (۱۳۹۷)، بردا و پیلی^۱ (۲۰۱۸) و زارع و همکاران (۱۳۹۲) همسو و با پژوهش هولوپاینن^۲ و همکاران (۲۰۱۸) ناهمسو است. در تبیین این یافته‌ها می‌توان بیان کرد که نقش و اهمیت خانواده در دوران مختلف رشد و تحول متفاوت است. دوران نوجوانی اوج تعارضات میان والدین و نوجوان است و نوجوانان و والدینشان را به چالش می‌کشاند. از یکسو نوجوانان ممکن است والدین را

1. Bireda & Pillay

2. Holopainen

سخت‌گیرتر و کنترل‌کننده‌تر از پیش بدانند و از سوی دیگر والدین نوجوانها را بی‌مسئولیت و سرکش (ماستروتئودوروس^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). در ظاهر، این طور به نظر می‌رسد که والدین و فرزند نوجوان‌شان به یکدیگر علاقه‌مند نیستند و نمی‌خواهند با هم تعاملات اجتماعی والد - فرزندی داشته باشند، اما واقعیت این است که بیشتر نوجوانان نسبت به والدین خود احساس مثبتی دارند و در موضوعات اساسی، علائق مشترکی دارند و در پی تأیید والدین خودند. البته این به معنای رابطه تعاملی بدون استرس نیست و ریشه تعارضات آن در حوزه ارضای رضایت‌بخش نیازهای روانی مانند استقلال و احساس کفایت است (جاوید و همکاران، ۱۳۹۶). در این باره، نوروزی و اسدی‌مجره (۱۳۹۷) نشان دادند که تعاملات مثبت والد - فرزند در سازگاری نوجوانان نقش دارد. همچنین بردا و پیلی (۲۰۱۸) نیز نتیجه گرفتند که تعاملات والد - فرزندی بر بهزیستی روان‌شناختی و سازگاری نوجوانان تأثیر می‌گذارد و کیفیت رابطه والد و فرزندی، نقشی اساسی در رشد سالم فرزندان دارد. عزیزی و صداقت (۱۳۹۹) بیان کردند که اگر یکی از والدین در اثر طلاق، مرگ و... در خانواده حضور نداشته باشد، آثاری بسیار زیانبار و عمیق بر ذهن و روان کودکان می‌گذارد. چنین شرایطی کودک را گرفتار زندگی ناخواسته‌ای می‌کند که خیلی زود یأس و استرس و آسیبهای اجتماعی دیگر را تجربه خواهد کرد که این امر بر عملکرد تحصیلی، سازگاری، عزت‌نفس و موقعیتهای شغلی و اجتماعی آینده آنها اثرات منفی پایدار و دامنه‌داری خواهد گذاشت. شایان ذکر است که برقراری روابط آرام‌بخش با نوجوان به رشد بهتر و سازگارتر نوجوان کمک می‌کند. در نهایت اینکه با برقراری ارتباط میان اعضای خانواده به صورت تعاملات عاطفی و گفتگو و سعی در افزایش آن می‌توان محیطی هماهنگ و آرام‌بخش را برای نوجوانان به وجود آورد و سازگاری و آرامش خاطر را به ارمغان آورد. (دهقان و رسولی، ۱۳۹۴). در تبیین یافته عدم معناداری متغیر میانجی کیفیت رابطه والد و فرزندی در هر دو گروه می‌توان بیان کرد که خانواده به‌منزله کوچک‌ترین و در عین حال منسجم‌ترین گروه موجود در جامعه و مرکب از پدر، مادر فرزندان است و غیبت یکی از والدین اثری نامطلوب بر شخصیت نوجوانان می‌گذارد و نوجوان را مستعد بیماری روانی یا مشکلات رفتاری بعدی خواهد کرد (اندروز و همکاران، ۲۰۲۰). همچنین، گاهی برخی از مادران و یا پدران دچار تعارضات رفتاری می‌شوند و از لطافتها و گرمی بروز احساسات مادرانه یا پدرانه خود می‌کاهند که این اتفاق به دلیل مشغولیت والد به تأمین معاش و رفاه خانواده، غرور مردانه یا مادرانه در صیانت از فرزندان و در کل غرق شدن در مقام جانشینی یکی از والدین اتفاق می‌افتد (معمودی‌شارک و همکاران، ۱۳۹۵) که موجب می‌شود نوجوان نتواند ارتباطی مناسب و کافی با تک‌والد خود داشته باشد و در سازش یافتگی خود دچار مشکل می‌شود. در این زمینه، زارع و همکاران (۱۳۹۲) بیان کردند که روابط والد - فرزندی در خانواده‌های

تک‌والدینی بسیار ضعیف است. همچنین عزیزی و صداقت (۱۳۹۹) در میان آزمودنیهای دو گروه از دانش‌آموزان تک‌والدینی و عادی در متغیر کیفیت رابطه والد و فرزندی، تفاوتی معنادار دیدند. اما در پژوهش هولوپاینن و همکاران (۲۰۱۸) نشان داده شد که میان مسئولیت‌پذیری و روابط مادر و فرزندی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد یعنی بی‌توجهی و فقدان ارتباط مناسب والدین با فرزندان، به سلامت و امنیت محیط روانی و عاطفی کودکان و نوجوانان لطمه می‌زند و فرزندان را با کمبودهای عاطفی، انگیزشی و مشکلات روانی روبه‌رو می‌سازد که با پژوهش حاضر ناهمسو بود. همچنین در پژوهش حاضر کیفیت رابطه والد و فرزندی مادر نتوانسته بود که مسئولیت‌پذیری را در نوجوانان خود پیش‌بینی کند. بنابراین، ایجاد رابطه صمیمی میان والد و فرزند عاملی مهم در رشد و تحول نوجوانان است. براساس نظریه یادگیری اجتماعی، تجربه‌های اولیه روابط در خانواده بر چگونگی روابط بعدی فرد تأثیر می‌گذارد. از این رو رفتار فرزند تا حدی به پاداشها، تنبیه‌ها و الگوهای رفتاری والدین بستگی دارد. هرچه این روابط گرم و دوستانه‌تر باشد، نوجوان در بزرگسالی نیز روابطی گرم و متعهدانه‌تر برقرار می‌کند. بنابراین برای ایجاد جامعه‌ای مسئولیت‌پذیر و سازگار، باید به همه افراد جامعه به ویژه نوجوانانی که در خانواده‌های تک‌والد پرورش می‌یابند، توجه کرد و انعطاف‌پذیری را در آنان پرورش داد تا در بزرگسالی برای حل مسئله، برنامه‌ریزی، کنترل ارتباط با دیگران و کارهایی از این قبیل که با کارکردهای اجرایی مغز و لوب پیشانی درگیرند، راه‌حلهایی متنوع‌تر ارائه دهند و آسان‌تر با جامعه سازگار شوند (شو^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). پژوهش حاضر مانند سایر پژوهش‌ها محدودیتهایی داشت که از مهم‌ترین آنها می‌توان به استفاده از نمونه در دسترس، محدود بودن جامعه آماری پژوهش به دو منطقه شهر تهران و اجرای پرسشنامه‌ها روی هر دو جنسیت اشاره کرد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که پژوهشهای آتی در جامعه آماری دیگر و به شکلهای مقایسه‌ای انجام شود. همچنین پیشنهاد می‌شود که پرسشنامه‌ها همراه با خودگزارش‌دهی آزمودنیها تکمیل شود. در پایان اینکه با توجه به اهمیت متغیر کیفیت رابطه والد - فرزندی در مسئولیت‌پذیری و نقش تاثیرگذار آن بر سازگاری نوجوانان، در مدارس آموزشها و کارگاههایی که موجب بهبود و افزایش سازگاری در نوجوانان می‌شوند، برگزار شود.

- ثنایی، باقر؛ علاقبند، ستیلا و هومن، عباس. (۱۳۷۹). مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج. تهران: موسسه انتشارات بعثت.
- جاوید، فاطمه؛ دوابی، مهدی و محمداسماعیل، الهه. (۱۳۹۶). مقایسه خودپنداره دختران نوجوان در دو گروه تک‌والد پدر و تک‌والد مادر. *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳ (۲۴)، ۳۷-۵۲.
- دهقان، مجتبی و رسولی، علی. (۱۳۹۴). نقش تعارض والد - فرزند و سبک‌های اسنادی در پیش‌بینی سازگاری اجتماعی دختران نوجوان. *نسیم تندرستی*، ۴ (۳)، ۲۱-۲۷.
- رضایی، محمدعلی؛ محمدی‌نیا، ندا و سمیع‌زاده‌طوسی، طیبه. (۱۳۹۲). بررسی مشکلات زنان سرپرست خانوار در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۸۹. *پژوهش و سلامت*، ۳ (۳)، ۴۵۲-۴۵۷.
- زارع بهرام‌آبادی، مهدی؛ زهراکار، کیانوش؛ صالحیان بروجرودی، حانیه و نیک‌پور، محمدعلی. (۱۳۹۲). اثربخشی برنامه بهبود بخشی ارتباط بر کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان دختر خانواده‌های تک‌والدینی مادر سرپرست. *روان‌شناسی بالینی*، ۵ (۲)، ۱۳-۲۳.
- ساعتچی، محمود؛ کامکاری، کامبیز و عسکریان، مهناز. (۱۳۸۹). *آزمون‌های روان‌شناختی*. تهران: نشر ویرایش.
- شریعت‌باقری، محمد مهدی و نیک‌پور، فاطمه. (۱۳۹۷). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی اجتماعی - ارتباطی بر مسئولیت‌پذیری و سازگاری دانش‌آموزان. *روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، ۹ (۳۲)، ۲۰۷-۲۲۳.
- صالحی، مهدیه؛ امامی‌پور، سوزان و حاجی‌حسنی، صدیقه. (۱۳۹۲). مقایسه اختلال رفتاری و خودپنداره دانش‌آموزان پسر خانواده‌های تک‌والد و خانواده‌های عادی دوره ابتدایی. *تحقیقات روان‌شناختی*، ۲۰ (۵)، ۹۲-۱۰۶.
- عزیزی، مرضیه و صداقت، مستوره. (۱۳۹۹). مقایسه مسئولیت‌پذیری اجتماعی، رابطه والد‌فرزندی و بهزیستی روانی در دانش‌آموزان تک‌والدینی و عادی. *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، ۱۴ (۴)، ۱۳۹-۱۵۸.
- غیاث‌آبادی‌فراهانی، الهام و جعفری‌هرندی، رضا. (۱۳۹۹). پیش‌بینی انعطاف‌پذیری شناختی بر اساس سازگاری اجتماعی و مسئولیت‌پذیری دانشجویان دختر. *پژوهش‌های روان‌شناختی/اجتماعی*، ۱۰ (۴۰)، ۱۳۵-۱۵۰.
- گنجی، حمزه. (۱۴۰۰). *نظریه‌های شخصیت*. تهران: نشر ساوالان.
- معمودی‌شارک، فرزانه؛ غباری‌بناب، باقر و ربیعی، علیرضا. (۱۳۹۵). مشکلات رفتاری دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌والدینی و دووالدی از دیدگاه معلمان آنها. *سلامت روانی کودک*، ۳ (۲)، ۸۷-۹۶.
- میرزایی‌کوتنایی، فرشته؛ شاکری‌نیا، ایرج و اصغری، فرهاد. (۱۳۹۴). رابطه تعامل والد - فرزند با سطح رفتارهای پرخطرانه دانش‌آموزان. *فصلنامه سلامت روان کودک*، ۲ (۴)، ۲۱-۳۴.
- نوروزی، ویدا و اسدی‌مجهره، سامره. (۱۳۹۷). نقش بهزیستی روان‌شناختی والدین و تعاملات والد - فرزند در تبیین سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان نوجوان. *روانشناسی معاصر*، ۱۳ (۲)، ۱۴۰-۱۴۸.

- Abraham, E., Raz, G., Zagoory-Sharon, O., & Feldman, R. (2018). Empathy networks in the parental brain and their long-term effects on children's stress reactivity and behavior adaptation. *Neuropsychologia*, 116(Pt A), 75-85.
- Andrews, J. L., Foulkes, L., & Blakemore, S.-J. (2020). Peer influence in adolescence: Public health implications for COVID-19. *Trends in Cognitive Sciences*, 24(8), 587-585.
- Beck, A. T., Steer, R. A., & Brown, G. K. (2000). *BDI-FastScreen for Medical Patients* [Database record]. APA PsycTests.
- Bireda, A. D. & Pillay, J. (2018). Perceived parent-child communication and well-being among Ethiopian adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(1), 109-117.
- Brown, B. B., Mounts, N., Lamborn, S. D., & Steinberg, L. (1993). Parenting practices and peer group affiliation in adolescence. *Child Development*, 64(2), 467-482.

- Cameron, E. E., Joyce, K. M., Delaquais, C. P., Reynolds, K., Protudjer, J. L. P., & Roos, L. E. (2020). Maternal psychological distress & mental health service use during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, 276, 765-774.
- Cossio, D., Stadler, H., Michas, Z., Johnston, C., & Lopez, H. H. (2020). Disrupting the endocannabinoid system in early adolescence negatively impacts sociability. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 188, 172832.
- Delia, J., & Krasny, M. E. (2018). Cultivating positive youth development, critical consciousness, and authentic care in urban environmental education. *Frontiers in Psychology*, 8, 23-40.
- Everett, M. C. (2020). Sharing the responsibility for nursing student retention. *Teaching and Learning in Nursing*, 15(2), 121-122.
- Fine, M. A., Moreland, J. R., & Schwebel, A. I. (1983). Long-term effects of divorce on parent-child relationships. *Developmental Psychology*, 19(5), 703-713.
- Goisis, A., & Palma, M. (2021). Medically assisted reproduction and parent-child relationships during adolescence: Evidence from the UK Millennium Cohort Study. *Human Reproduction*, 36(3), 702-711.
- Holopainen, L., Lappalainen, K., Junttila, N., & Savolainen, H. (2012). The role of social competence in the psychological well-being of adolescents in secondary education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56(2), 199-212.
- Jäger, J., & Fifka, M. (2020). A comparative study of corporate social responsibility in English and German professional football. *Soccer & Society*, 21(7), 802-820.
- Jaureguizar, J., Bernaras, E., Bully, P., & Garaigordobil, M. (2018). Perceived parenting and adolescents' adjustment. *Psicologia: Research and Review*, 31, 8.
- Khan, M., Lockhart, J., & Bathurst, R. (2020). A multi-level institutional perspective of corporate social responsibility reporting: A mixed-method study. *Journal of Cleaner Production*, 265, 121739.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York & London: Guilford Press.
- Kochanska, G. (1997). Mutually responsive orientation between mothers and their young children: Implications for early socialization. *Child development*, 68(1), 94-112.
- Kumar, V., Mehta, M. & Maheshwari, N. (2013). Effect of emotional intelligence on the achievement motivation, psychological adjustment and scholastic performance of secondary school students. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 39(1), 60-67.
- Mastrotheodoros, S., Van der Graaff, J., Deković, M., Meeus, W. H. J., & Branje, S. (2020). Parent-adolescent conflict across adolescence: Trajectories of informant discrepancies and associations with personality types. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(1), 119-135.
- Mergler, A., & Shield, P. (2016). Development of the Personal Responsibility Scale for adolescents. *Journal of Adolescence*, 51, 50-57.
- Meyers, L. S., Gamest, G., & Goarin, A. J. (2006). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. Sage Publication.
- Olivia, A., & Arranz, E. (2005). Sibling relationships during adolescence. *European Journal of Developmental Psychology*, 2(3), 253-270.
- Roediger, E., Stevens, B. A., Brockman, R., Behary, W. T., & Young, J. (2018). *Contextual schema therapy: An integrative approach to personality disorders, emotional dysregulation, & interpersonal functioning*. Olkand, CA: Context Press.
- Segerstrom, S. C., & Miller, G. E. (2004). Psychological stress and the human immune system: A meta-analytic study of 30 years of inquiry. *Psychological Bulletin*, 130(4), 601-630

- Sinha, A. K. P., & Singh, R. P. (1993). *The Adjustment Inventory for school students (AISS)*. Agra. National Psychological Corporation.
- Shu, F., Ahmed, S. F., Pickett, M. L., Ayman, R., & McAbee, S. T. (2020). Social support perceptions, network characteristics, and international student adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 74, 136-148.
- Vijayakumar, N., Op de Macks, Z., Shirtcliff, E. A., & Pfeifer, J. H. (2018). Puberty and the human brain: Insights into adolescent development. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 92, 417-436.
- Yang, C., & Robinson, A. (2018). Not necessarily detrimental: Two social comparison orientations and their associations with social media use and college social adjustment. *Computers in Human Behavior*, 84, 49-57.

Investigating the Mediating Role of Parent-Child Relationship in the Association between Responsibility and Adjustment in Single-Parent Teenagers in Tehran*

■ M. B. Hajisoltani¹ ■ L. KhajehPour, Ph.D.² ■ E. Yousefi, Ph.D.³

Abstract

The present study was conducted to examine the mediating role of parent-child relationship in the association between responsibility and adjustment in single-parent adolescents in Tehran. This applied research had a descriptive-correlation design and it was based on structural equations. The statistical population of the study was comprised of single-parent teenagers aged 12-15 studying in the 7th, 8th and 9th grades of junior high school in Tehran. To determine the sample size based on Cochran's formula, 342 students were selected through convenience sampling method. To collect data, Kurdlo's Responsibility Questionnaire (2014), The Adjustment Inventory for School Students (AISS), and Parent-Child Relationship Survey (PCRS) were used. Data analysis was done through structural modeling using Amos24 software. The results revealed that the quality of parent-child relationship mediates the negative relationship between responsibility and adjustment in teenagers in both groups of single-parent mothers and single-parent fathers. In fact, early life experiences with family affect how an individual's subsequent relationships are shaped; thus, strengthening parent-child relationships plays an important role in the growth and development of teenagers, especially single-parent adolescents with special needs.

Keywords: parent-child relationship, responsibility, adaptation, single-parent teenagers

Date received: Oct. 19, 2022

Date accepted: May 6, 2023

*This article is derived from the first author's Doctoral Dissertation.

1. Doctoral Student in Educational Psychology, Department of Psychology, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.

E-mail: mohammadbagher.hajisoltani@gmail.com

2. **Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Psychology and Education, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.

E-mail: khajepoor24@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Psychology and Education, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.

E-mail: emad.yousefi30@gmail.com